

Употребата на преведувањето и преводите во латинската дидактика II

Јоана Сиракова
Катедра за класика
Универзитет во Софија
yosir@abv.bg

5. Примена на методологијата што се потпира врз преводот

Споредбата меѓу два текста може да се организира на два начини:

- текст по текст: со секој текст да се работи индивидуално
- точка по точка: да се работи истовремено со обата текста, покажувајќи како преведувачот излегува на крај со различен дел или тема од текстот (стил, облик, избор на зборови и значење)

На кои прашања треба да се одговори?

1. Колкава е разликата во јазикот меѓу изворот и целниот текст?
2. Дали е важна оваа варијација во јазикот или дали различните зборови се толку слични по значење и нијанса, што значењето не се разликува?
3. Ако е важно разликувањето во јазикот, зошто е тоа така? Како се разликува значењето меѓу оригиналот и неговиот превод?
4. Како влијае на значењето на еден дел разликата во изборот на зборовите и синтаксата? Дали разликата во двата текста - изворот и целниот текст - дава можност за различни толкувања?
5. Исто така може да најдеме зборови кои имаат клучно значење за избраниот дел и да се обидеме да ги споредиме нивните споредни значења.
6. На крајот, на естетско ниво, дали ви се допаѓа преводот? Зошто?

Книжевните преводи може да бидат повод за дискусија по определени теми: на пример, *Заговорот на Катилина* од Салустиј во бугарски контекст или *Втората епода* од Хоратиј, во која лихварот ги фали добрите страни на животот на село, ослободеноста од грижи и едноставноста на таквиот живот, но наскоро открива дека неговата љубов кон парите е посилен од првичното чувство што го обзема.

Текстот на Салустиј беше намерно одбран за презентираниот специфичен начин на учење: неговиот мошне посебен стил, остар поради честата и нагласена употреба на

антитезата, асиндетонот и редица историски инфинитиви, должината, поточно - концизноста на речениците и нивната поскоро складна, одошто хипотактичка структура, ја дава можноста за еден луциден последователен преглед на структурата.

Се разбира, најинтересниот и суштински елемент во нарацијата на делото е ликот на Катилина. Во портретот на Катилина се внесени и нешто повеќе пороци од оние што доминираат во Рим - сите се застапени во комбинација кај овој мегаломански лик, чија очигледна судбина била да предводи банди од лоши луѓе во еден *coup d'etat* без преседан. Овие одлики му овозможуваат на бугарскиот преведувач да направи некои паралели со своето време и своето општество. Мислите на преведувачот се експлицитно изразени во предговорот на неговиот превод, кој исто така натаму ќе го проучиме.

Разликата во изборот на зборовите и повратното дејство што го има таа за значењето на одделни делови од текстот

Во описот на ликот на Катилина има три главни моменти, кои придонесуваат за оформувањето на неговиот портрет: уводен опис на ликот во 5. 1-8, со продолжение во делот 15. 1-5 и завршно претставување во 60. 4, 7 и 61. 4.

Во уводниот опис, како што веќе забележавме, акцентот е ставен на неговите специфични квалитети: внатрешни - *animus* и *ingenium* и надворешни - *corpus*. Првиот опис на Катилина во глава 5 се потпира врз противпоставувањето на *animus* и *corpus*. Ефектот од ова противпоставување, основниот составен елемент на мислата на Салустиј, е целосно поништен во бугарскиот превод од 1940-та година, бидејќи во неговиот опис ги нема зборовите „душа“ и „тело“. Наместо тоа, портретот на Катилина е опишан со именки и придавки кои директно ѝ се припишуваат на неговата личност и без присуството на зборовите „душа“ и „тело“, кои всушност лежат во основата на книжевниот лик. Ова отсуство, кое на прв поглед изгледа безначајно, е многу важно не само за книжевниот лик, туку исто така и за односот на авторот кон неговиот лик. Создавањето на сликата преку антитезата *тело-душа* му дава на портретот на Катилина целосен интегритет; преку него Салустиј го искажува своето мислење и притоа дава една комплексна слика. И според неговите негативни, и според позитивните карактеристики, Катилина е прифатен како една сложена личност од минатото.

Антитезата на *animus* и *corpus* (*душата* и *телото*), клучниот принцип на организација на мислата на Салустиј и на структурата на нарацијата е обединет преку изразот "*magna vi*" и оттаму потекнува второто противпоставување на *animus* и *corpus* од една страна и *ingenium* од друга. Тоа е донекаде загубено во бугарскиот превод, бидејќи *animus* и *corpus* се преведени со две придавки - *душевен* и *телесен*. Менувањето на структурните елементи *animus* и *corpus* наспроти *ingenium*, со спротивставувањето на *vis* и *ingenium* во преводниот текст, ги води читателите во различна насока на фазите на оформувањето на личноста на Катилина - тој е силен, наспроти неговиот „лош карактер“ (бугарскиот еквивалент за *ingenium*). Изворниот текст ни кажува длабоко и преку конкретната граматичка конструкција дека Катилина е силен и дека има лош карактер.

Суптилната врска меѓу менталната изопаченост како нешто всадено во индивидуалниот карактер и однесувањето на човекот, што произлегува од неа,

останува скриена за бугарската публика. Да се биде силен, што значи да се има голема сила на телото и/ или духот е всадена характеристика, а лошиот карактер е нешто што се здобива во текот на животот и во општеството – тоа е она што читателот ќе го разбере преку следните реченици (и делови) од монографијата.

Во овој прв проширен опис на книжевното портретирање на Катилина има повеќе именки одошто глаголи. Строгиот стил на Салустиј, употребата на асиндетонот и акумулацијата на именките ѝ одговараат на личноста сликовито опишана со нив. Во презентираниот преводен текст нарацијата тече поблаго одошто во оригиналот. За овој благ и продолжителен призвук пред сè придонесува должината на речениците – на некои места бугарските реченици се многу подолги од латинските; натаму, контрастот произлегува од специфичната улога на асиндетонот – преку тоа книжевно средство Салустиј ја прикажува секоја одлика на *animus* и *corpus* на Катилина - *animus audax subdolos varius, corpus patiens inediae algoris vigiliae*- секој збор во асиндетонот има сопствена затворена семантичка рамка и на тој начин е точно нагласен, што предизвикува целосен вреднувачки ефект врз публиката. Има акумулација од лексеми со посебен и остар фокус во асиндетон. Во бугарскиот превод асиндетонот не е, и не може да биде зачуван со истата јачина и нагласување. Ликот на Катилина станува обопштена фигура и на читателот му ја дава можноста да го изедначи со неколку слични личности во книжевноста и во реалниот живот. Лексичката соодветност во преводот е проширена, бидејќи еден збор од изворниот текст им одговара на два збора во целиот текст – *audax* наспроти *смел и дрзък* (смел и дрзок), *subdolos* vs. *подъл и коварен* (подол и расипан), *varius* vs. *непостоянен и безхарактерен* (непостојан и бесхарактерен). (сп. ги зборовите на преведувачот во предговорот: „имам преведено еден латински збор со два или повеќе бугарски, кога значењето искажано со латинскиот збор не можеше да се покрие со еден бугарски збор и обратно, но поретко: два или повеќе латински зборови како формула со еден бугарски збор“.). Отсуството на асиндетонот и неговата замена со изрази поврзани со сврзникот „и“ во бугарскиот текст го размекнува и портретот на Катилина и пејоративните значења на лексемите, преку кои се обликува неговиот опис. Уништувањето на антитезата во преводот всушност ја уништува специфичната природа на книжевниот лик. Акумулацијата од зборови ја губи неговата острина и строгите контури.

Со глаголот во бугарскиот текст е расипано усогласувањето на *corpus* со три именки што следат по партиципот *patiens*.

Претераниот/хиперболизиран превод на изразот *animus ferox* во глава 5.7 со „*луда имагинација*“ во извесна мера го компензира загубениот негативен впечаток во претходните реченици. Зборот „*имагинација*“ (или „*фантазија*“, што е буквален превод на бугарскиот збор) го води читателот кон една утописка сфера и на тој начин алудира на идниот неуспех на потфатите од Катилина. Придавката „*луда*“ кај бугарската публика предизвикува чувство за однесување, кое ги надминува рамките на нормалните човечки дејствувања.

За да си помогне при задоволувањето на неговата страст по моќта, Катилина се опкружил со компромитирани личности од обата пола и од сите возрасти и кој и да му станел близок наскоро се здобивал со лоши навики и со сеништата на одбрани пороци. Една од тактиките што ги користел била безнадежно да му ја упропасти некому

репутацијата, така што жртвата можела да се обрне само кај него за услуги и одобрение.

Овој избор од шаренило на приврзеници личи на неверојатна подлога врз која би се изградила една нова република. Катилина го разбирал овој недостаток на неговата организација „од масите“. Тој исто така успеал да се здобие и со помоќни, ако не и со почесни поддржувачи од редовите на Сенатот и од највисоките слоеви на римското општество.

Според тоа, трансформацијата на ликот на Катилина во преводот не се однесува само на директните психолошки и физички карактеристики. Во потрагата по идентични процеси и настани во културата примател, бугарскиот преведувач прави некои испреплетувања и со индиректните карактеристики на Катилина. Така, во кругот на приврзениците на Катилина, опишани како расипани личности во глава 14, вклучени се два вида луѓе, специфични за бугарската стварност: една од дополнителните лексеми (*непрокопсаник*) значи „човек што воопшто немал успех во животот“, „што не е добар за ништо“ и другиот (*нехранимайко*) буквално значи човек „што не си ја храни мајка си“, т.е., оној што не се грижи за неа. Овие се два аспекти на расипаност, типични за традиционалната бугарска сцена. За вакви индивидуални типови воопшто нема место во оригиналниот текст и немаат еквиваленти во изворниот контекст. Додавањето елементи од целната културна средина во преводниот текст првенствено ја насочува рецепцијата на читателите кон целниот контекст и поттикнува асоцијации поврзани со бугарската култура. Менувањата на контекстот дејствуваат на ликот на Катилина и тој станува еден лик во една социјална и културна рамка што не го создала. Изгледа дека списокот на приврзениците на Катилина во оригиналот не бил доволен и не доведувал до доволно неодобрување кај бугарската читателска публика, па преведувачот додал некои повообичаени и вистински типови ликови од неговата сопствена (целна) култура.

Во следниот дел (глава 15) стилот на описот на Катилина се одвива во две насоки – од една страна, од аспект на јазикот и од друга, според односот на дејствувањата и надворешните карактеристики. Повторно изграден врз противпоставувањето на спротивности како *dis hominibusque infestus, neque vigiliis neque quietibus, citus modo, modo tardus incessus*, овој опис наместо на именките, акцентот го става на глаголите.

Во истото поглавје бугарскиот еквивалент на активноста на Катилина *facinus* е политическо престъпление (политички престап), т.е. преведувачот барал паралела во целната култура и во политичката рамка. (сп. ги зборовите на преведувачот во предговорот: Меѓу другото, оваа книга ме потсетува дека луѓето и општеството со лош морал водат кон уништување и дека тешко може нешто да се добие со побуна и спротивставување на власта.)

Семантиката на зборот „лудост“ (кој веќе се појави како придавка во глава 5.7, *animus ferox*, *луда фантазија*) (луда замисла/фантазија/) се здобива со поголемо значење во бугарскиот контекст преку уште едно појавување во глава 15.5, каде што се насликани неговите физички квалитети. Во овој дел зборот „лудост“ е еквивалент на латинскиот збор *vecordia* (*vultuque vecordia inerat* vs. *безумие* или *лудост* („безумност или лудост“) и неговото значење е засилено со синонимот „лудост“. Наспроти лудоста на неговото лице, Катилина не е лик кој дејствува хаотично и без мотив во изворната римска рамка.

Лудоста дури може да биде и позитивна страна на неговиот карактер, ако помислиме на храброста и на одважноста како посебни карактеристики на секој лик. Преку употребата на зборот „лудост“ во бугарското остварување на Катилина, преведувачот го одбива од бугарската сцена, бидејќи такво однесување и дејствувања не смее да се допуштат во бугарското општество.

Исто така може да видиме еден обид за замена на контекстот од опишаните настани, според начинот на кој е преведен зборот *tetrarchae* во говорот на Катилина во глава 20. Неговиот еквивалент во целниот бугарски текст е *князе* („принц“ или „војвода“). Така преведувачот избегнува какви и да е коментари и се обидува да го фокусира вниманието на читателите на нивната културна средина. (сп. ги зборовите на преведувачот во предговорот: Нагласувам дека приредениот превод не е наменет за научниците, туку за поширока публика, на која не и се потребни историски, географски или филолошки подробности, туку сака да се запознае со самото дело, мислите во него и општите тенденции. Затоа ги оставив фуснотите настрана.)

Изборот на бугарските еквиваленти за *hostis* и *parricida* во глава 31.8 – „предавник и непријател на татковината“ покренува слични асоцијации во рецепцијата на текстот. Тука треба да нагласиме дека зборот „татковина“, кој е најчест еквивалент за латинскиот збор *patria* и има многу силни конотации поврзани со бугарските ослободителни движења и борби и со естетиката на бугарските поети, кои ги воспеваат. (сп. ги зборовите на преведувачот во предговорот: Се разбира, оваа наша карактеристика, која е наследена од епохата на Ренесансата, е апсолутно оправдана и дури достојна за пофалба, но само во историска смисла и против туѓото ропство, но не против секоја бугарска влада. Тој мора да разбере дека не смее да има револуција или востание во земјата.). Ова специфично инкорпорирање на идејата за ослободителни борби и движења во контекстот има особено влијание во говорот на Катилина во глава 58, каде што тој изјавува „*nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus*“. Така, трансферот на ликот на Катилина во целната општествена и политичка ситуација, како и специфичните менувања и замени во неговиот опис, обликуваат еден сосема различен лик, којшто дејствува во една култура, која многу се разликува од изворната. Настаните и луѓето што го опкружуваат се исто така вметнати во традиционалната рамка на примателот.

Завршните описи на Катилина на крајот од текстот се составени главно од глаголски конструкции, кои го изразуваат однесувањето на Катилина како војник и неговата одважност при умирањето. Силното нагласување на историските инфинитиви во глава 60.4 го развлекува контекстот на воената битка надвор од неговите сопствени конкретни историски рамки.

Во римскиот културен свет читателите се водени преку противпоставувањето *domi militiaeque* и во оваа смисла историските инфинитиви во мислата на Римјаните се навистина историски, бидејќи тие ја ставаат воената храброст на Катилина во многу широкиот контекст на историјата и во утврдениот контекст на римската историја и на традиционалните римски културни и историски категории. Во бугарскиот текст личноста на Катилина е сместена во моменталната средина на раскажаниот настан и неговата воена храброст е сведена на неговата личност, заради употребата на третото лице еднина во активностите што се споменуваат (како еквиваленти на историските инфинитиви на Салустиј). Притоа, книжевниот лик на Катилина е зачуван со неговите

индивидуални карактеристики, но за читателите на преводот донекаде е уништена сликата за Катилина како јасен израз на римските вредности.

Бугарскиот превод од 1940-тата бара рецепција на читателите слична на онаа од оригиналот. Во оваа специфична рецепција на читателите, преку книжевниот портрет на Катилина се поврзани и минатите и современите историски искуства. Преку трансформацијата во преводната културна рамка, Катилина станува херој со бугарски карактеристики и примери на дејствување и ги губи сопствените карактеристики на херој, кој дејствува во римската традиционална книжевна и историска рамка. Менувањата во контекстуалните елементи на средината што го опкружува покреваат специфичен одговор кај читателот, што се потпира врз хоризонтот на очекувањата на читателите во целната култура. Интеракцијата на обата хоризонти – изворниот и преводниот, придонесува за естетска наслада од текстот и на тој начин за поголемо влијание на неговите дидактички цели.

6. Обезбедување со дополнителни материјали за читање

Покрај самите текстови, може да додадеме некои читања, кои би можеле да ја прошират свеста на учениците (на читателите) за културните разлики, на пр. предговори од преводните изданија.

Интересот за делата на Салустиј има долга традиција во споредба со краткоста на бугарската традиција на преведување, во рамките на европската. Првиот обид за превод е од пред 1878 – ослободувањето на Бугарија од Отоманското ропство. Овој превод не е издаден. Првиот целосен превод на *Coniuratio Catilinae* се појавува во 1940-та година. Во тоа време бугарската читателска публика и автори внатре во и надвор од книжевните кругови се свртени кон модерната естетика од Европскиот Запад. Текстот на Салустиј тешко може да го привлече нивното внимание, т.е. станува траен дел од книжевниот систем. Токму затоа тој поскоро станува дел од системот на бугарските современи општествени односи и на политичката рамка. Мотивацијата на преведувачот на Салустиј – според неговите сопствени зборови - како што е објавено во предговорот на изданието, се потпира на концептот дека текстот на Салустиј е „едно дело кое содржи богат инструктивен материјал“ (1940: 6) и претставува “еден историски настан, односно одлична лекција за Бугарите, така што тие можат да разберат колку е погубно за една власт и една држава, кога луѓето се пропаднати од бацилот на неслогата и несогласувањето“ (1940: 6). “Les morales de l’histoire” е главниот концепт на којшто е заснован бугарскиот лик на Катилина. Преведувачот прави паралела меѓу неговата личност и многу слични „херои“ создадени во бугарската стварност. Така, уште во предговорот е извршено барањето за паралелизам на оригиналот и на преводот.

Салустиевиот „Катилина“ несомнено има моралистичко сфаќање за римската историја и на заговорот на Катилина гледа како на производ од широко морално опаѓање. Така бугарскиот преведувач бара паралели не само на нивото на книжевниот лик, туку исто така и на нивото на реалноста, во која е сместен целиот наратив: „особено денес“, вели бугарскиот преведувач натаму во предговорот, „кога моралот не е стабилен и кога поимите чест и доблести, добро и зло ги загубија своите граници“-сп. ја изјавата на Салустиј: “*Incitabant praeterea corrupti civitatis mores, quos pessima ac diversa inter se mala,*

luxuria atque avaritia, vexabant. Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, supra repetere ac paucis instituta maiorum domi militiaeque, quo modo rem publicam habuerint quantamque reliquerint, ut paulatim immutata ex pulcherrima atque optima pessima ac flagitiosissima facta sit, disserere.“ Преведувачот бара општ одговор од читателот и за една поширока публика и во преводот ги изедначува контекстите на изворниот и целниот текст. Тој натаму, од конкретниот оригинален текст, што го пренесува без какви и да е промени во целната културна средина, продолжува со обопштувања, што во целост се однесуваат на луѓето и општеството: „со лош морал, човекот и општеството одат кон уништување и со востание и со спротивставување на власта тешко може нешто да се добие“. На крајот кругот на читателите тој го проширува кон сите луѓе: текстот гласи „лекција што секој треба да ја научи“. Тука повторно наоѓаат некои паралели изворните и целните контексти: обопштениот израз “*omnes homines*” на Салустиј ги насочува читателите не само кон сегашноста, туку и кон иднината.

Како што забележува Ан Томас Вилкинс во нејзината студија за личноста на Катилина (Wilkins: 1994), Катилина не е едноставен лик – бандит или херој се двата аспекти на неговиот комплексен портрет. Бугарскиот преведувач зема некои позитивни аспекти од овој лик и ги пренесува во туѓиот контекст. Притоа, во бугарскиот контекст Катилина станува отелотворување на еден борец против туѓата власт и преведувачот оди подлабоко во неговиот портрет во новиот целен контекст. Од личност од една традиционална римска рамка, Катилина се претвора во личност од специфичната бугарска сцена, каде неговото човечко однесување и дејства следат различни и посебни контекстуални правила, појавени во новата целна средина.

Иако во ова време античките текстови за повеќето бугарски читатели веќе станале книжевни споменици, преведувачот не ѝ обрнал внимание на оваа карактеристика на текстот, туку ја нагласил неговата важност како модел од кој секој може да извлече поука. Користењето на историските настани со дидактички цели е заедничка компонента на оригиналните и на преводните контексти – читателите на изворниот текст и читателската публика на целниот текст се поттикнати слично да дејствуваат. Очекувањата на идентичен одговор од читателот и во изворната и во целната рамка се потпрени врз идејата дека историјата поучува и дека е пример за имитација. Заедничка точка е практичната ползност на историјата за заедницата и општеството, при што публиката на изворниот текст се идентификува со читателите на целниот текст. Зборувајќи во реторичка смисла, и имајќи предвид дека историографијата е реторички вид кој има три главни цели - *docere, movere, delectare*, изворната и целната читателска публика се попрецизно поврзани преку значењето на глаголот *movere*.

Бугарскиот преведувач ја исполнува неговата дидактичка задача преку одделувањето и намерното отргнување (онолку колку што е возможно) на изворниот текст од неговиот изворен контекст и притоа наметнува неговиот превод да функционира во целната култура како оригинален производ на овој систем. За да влијае на широката публика на која ѝ е наменет преводот, го лишил неговото издание од историски, географски и филолошки коментари и фусноти. На тој начин тој го откинува античкиот текст од неговата природна средина за полесно да го пренесе во новиот, туѓ контекст. Бугарскиот преведувач размислува и за надворешниот аспект на преводното издание – не ги обележува броевите на главите, бидејќи тоа би било „необично за еден бугарски текст“ (1940: 10). Затоа се мисли дека изворниот текст е целосно идентичен со преводниот. Оригиналото дело мора целосно да се скрие зад целниот текст, за да ги

постигне неговите сопствени цели во целната култура. Како резултат на интеракцијата на обата контексти и на влијанието на целната читателска публика, ликот на Катилина е трансформиран во бугарски востаник и дејствува на бугарската сцена од 40-тите години на XX век.

Друго корисно дополнување што би можело да се употреби би бил списокот на (сите или поважните) преводи од авторот и текстот што се изучува на мајчиниот јазик на учениците. Таквиот список би ја проширил претставата за рецепцијата на преводот од класичните текстови и автори во целната книжевна историја и полисистем.